

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Петрушенка Владислава Вікторовича
«Особливості професійної свідомості на різних етапах кар'єрного
розвитку правника», представленого на здобуття наукового ступеня
доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дослідження особливостей професійної свідомості на різних етапах кар'єрного розвитку правника має достатньо обґрунтовану аргументацію, а також зумовлена значними змінами в професійній діяльності та суспільній ролі правника в умовах сучасного суспільства. З огляду на високу соціальну відповідальність цієї професії, важливими є не лише фахові знання та навички, але й сформованість етичних цінностей, здатність до критичного мислення, а також стійкість до професійних викликів. Різні етапи кар'єрного розвитку (навчання, адаптація до професії, професійне становлення та розвиток) вимагають від правника змін у самосвідомості, усвідомленні етичних обов'язків та ставленні до професійних норм. Дослідження цих аспектів може сприяти вдосконаленню підготовки правників і розробці рекомендацій для підтримки їх професійного розвитку, забезпечення психологічного добробуту, а також запобігання професійним деформаціям.

На основі вивчення тексту дисертації, праць здобувача, опублікованих за темою наукової роботи, можна констатувати, що основні методологічні позиції дослідження викладено коректно і чітко. Доцільно визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, а також його завдання. Методи дослідження адекватні поставленим завданням, відрізняються надійністю та валідністю, й у своїй сукупності дозволяють системно дослідити артикульовану проблему.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, критичним аналізом стану досліджуваної проблеми, використанням широкої джерельної бази та комплексу взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу даних.

Петрушенко В.В. виділено та обґрунтовано основні типи та етапи кар'єрного розвитку правника. До основних типів кар'єрного розвитку правника відносяться: вертикальний (поступово займає вищі позиції у структурній ієрархії), кваліфікаційний (професійно зростає і продовжує просуватися вперед за розрядами тарифної сітки), статусний (збільшує свій статус через отримання премій, нагород, почесних звань за внесок у розвиток права та правової свідомості населення), монетарний (зі зростанням трудового стажу фахівець отримує підвищення рівня грошової винагороди, а також соціальні пільги та

інші бонуси). З урахуванням специфіки типів кар'єрного розвитку правника були виділені наступні кар'єрні етапи: навчання (магістри права), адаптації (правники зі стажем до 5 років), стабілізації та зростання (правники зі стажем 10 років) та професійної зрілості (правники зі стажем більше 10 років). Обгрунтовано, що професійна свідомість правника як цілісна система, яка супроводжує його на всіх етапах кар'єрного зростання, обумовлюється взаємодією її когнітивних, емоційних, ціннісних та соціально-психологічних складників.

Дисертаційна робота має безперечні теоретичне значення та практичну цінність, яка полягає в тому, що отримані дані про особливості професійної свідомості на різних етапах кар'єрного розвитку правника можуть бути використані у практиці залучення студентів старших курсів та магістрів права до консультативної роботи в юридичних клініках ЗВО, при організації навчальної юридичної практики здобувачів вищої освіти другого магістерського рівня та в освітньому процесі підготовки здобувачів вищої освіти.

У *першому розділі* дисертаційної роботи Петрушенко В.В. достатнього ґрунтовно проаналізувала основні підходи до вивчення проблеми професійної свідомості, діяльності та особистості правника.

Дисертантом констатовано, що особистість правника можна визначити як унікальний набір психічних рис, які впливають на його сприйняття, мислення, почуття та поведінку під час виконання професійних обов'язків. Цілісність особистості правника визначається взаємозв'язком її складових частин, таких як когнітивні, емоційні, мотиваційні та інші аспекти. Кожна з цих частин впливає на інші, утворюючи цілісну динамічну систему, яка постійно змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Зміни в особистості правника можуть бути спричинені різноманітними факторами, такими як досвід професійної діяльності, взаємодія з колегами та клієнтами, соціальне середовище тощо.

Автором встановлено, що професійна свідомість правника як цілісна система, яка супроводжує його на всіх етапах кар'єрного зростання, обумовлюється взаємодією її когнітивних, емоційних, ціннісних та соціально-психологічних складників, а виходячи з цього, у структурі професійної свідомості правника на різних етапах кар'єрного розвитку можна виокремити такі компоненти: мотиваційно-ціннісний (задоволеність професією, мотиваційно-ціннісне ставлення до правничої діяльності, психологічні особливості особистісних цінностей та переваг у професії, толерантність та емпатія); когнітивно-довільний (особливості пам'яті, уваги, локалізація відповідальності); соціально-комунікативний (індивідуальна рефлексія, міжособистісні стосунки у професійній спільноті). Кожен з цих компонентів професійної свідомості

правника впливає на інші, формуючи єдину динамічну систему, яка постійно змінюється під впливом зовнішніх (етапи кар'єрного зростання) та внутрішніх (особистісні зміни, що відбуваються на різних етапах кар'єри) факторів. Зміни в особистості правника можуть бути викликані різними факторами, такими як досвід професійної діяльності, взаємодія в професійному середовищі, соціальне оточення тощо.

У *другому розділі* автором визначено основні методологеми теоретико-емпіричного дослідження професійної свідомості на різних етапах кар'єрного розвитку правника: діяльнісний підхід у психології, принципи детермінізму (зокрема, самодетермінація як основа поведінки та діяльності), активності, єдності свідомості та діяльності, розвитку.

Дисертантом при виборі методів дослідження професійної свідомості правника на різних етапах кар'єрного розвитку було враховано: поставлену проблему дослідження, основне авторське припущення; надійність та валідність обраних методів для розв'язання задач досліджуваної проблеми; реальні умови застосування обраного наукового методу на практиці; потужність обраного методу щодо отримання надійних результатів. Дослідження професійної свідомості правника на різних етапах кар'єрного розвитку здійснювалося за допомогою методів спостереження, самоспостереження, аналіз, синтез, узагальнення, індукція та дедукція, дискусії, порівняльного аналізу та психодіагностики.

У *третьому розділі* представлено результати емпіричного дослідження особливостей професійної свідомості на різних етапах кар'єрного розвитку правника.

Петрушенко В.В. зазначено, що мотиваційно-ціннісний компонент в структурі професійної свідомості розкриває ставлення та задоволеність правників їхньою професійною діяльністю, є динамічним утворенням та змінюється на різних етапах кар'єри і може впливати на їх професійну діяльність та результативність. На початкових етапах кар'єрного розвитку це ставлення не є достатньо сформованим. Зі збільшенням досвіду та професійним зростанням це ставлення змінюється й покращується. На всіх етапах кар'єрного зростання (від стадії навчання та адаптації до стадії професійної зрілості) у правників виявлений високий рівень задоволеності обраною професією.

Автором констатовано, що у структурі професійної свідомості ціннісний статус особистісних смислів, який вони набувають для самого правника під час їх усвідомлення, значною мірою є результатом пізнавальних і особистісних зусиль у вигляді рішень суб'єкта щодо особистих переваг. Ця активність проявляється в процесах осмислення і зважування різних смислових змістів та їхнього ціннісного порівняння з власним Я. Спрямованість професійної

свідомості правника на пізнання та осмислення прийнятності для себе тих чи інших ціннісних утворень, ймовірно, якісно змінює структури особистісно значущого переживання.

Дисертантом виділено особливу роль професійної дискусії в процесі формування професійної свідомості правника. Порівняння отриманих до і після дискусії порядкових ієрархій в групі магістрів права та правників на етапі адаптації показало, що індивідуальні судження, особливості ходу дискусії, прийняті загальні групові рішення, які фіксувалися письмово в кожній групі, дозволяють аналізувати змістовні підстави змін як результат динаміки усвідомлення їх особистої значущості, порівняння тих самих суджень у їх новому статусі — як вираження власних цінностей. За цими змінами стоять особистісні відкриття щодо власних смислів, зроблені правниками під час дискусії, що реалізуються у формуванні певного образу особистості.

Результати дослідження та його висновки є достовірними. Дослідження базується на якісному аналізі достатньої кількості наукових літературних джерел, обробці емпіричних даних адекватними методами математичної статистики, застосуванні процедур статистичного аналізу.

Дисертація належно структурована і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та змістовних додатків. Дослідження побудоване на достатній джерельній базі, що складає 165 найменувань (з них 29 джерел іноземною мовою). Науковий зміст, термінологія та стиль викладення результатів дослідження відповідає встановленим державним стандартам та вимогам. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 7 публікаціях авторки, з яких 3 статті – у наукових фахових виданнях з психології, включених до переліку, затверджених МОН України, 4 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Разом із цим, потрібно зазначити, що дисертація Петрушенко В.В. не позбавлена деяких недоліків і в ній є положення, які можуть слугувати підставою для дискусії.

1. На наш погляд, потребує уточнення, чи є ідентичними поняття «професійна свідомість правника» та «правова свідомість» (1 розділ).

2. Потребує авторського пояснення роль емпатії в структурі професійної свідомості правника, оскільки не зрозуміло, чи є доцільним співпереживання при виконанні правником функціональних обов'язків (2 розділ).

3. У 3 розділі автор пише, що на всіх етапах кар'єрного зростання (від етапу навчання та адаптації до етапу професійної зрілості) у респондентів виявлений високий рівень задоволеності обраною професією магістри права (67,5%); правники зі стажем роботи до 5 років (62,9%); правники зі стажем

роботи 10 років (54,9%); правники зі стажем роботи більше 10 років (63,6%). Виникає питання про те, чому при загальному високому рівні, фіксується певне зниження показників на кар'єрному етапі стабілізації та зростання (правники зі стажем 10 років)?

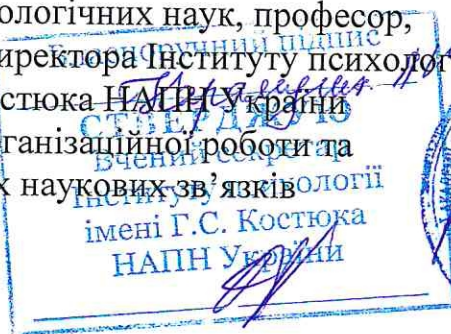
4. В дисертаційній роботі іноді зустрічаються стилістичні неузгодженості та технічні помилки.

Проте висловлені зауваження та пропозиції не впливають на загальну високу оцінку дисертацій, яка є зразком ретельного, змістового і добре проведеного дослідження. Зроблені у роботі висновки становлять вагому теоретичну цінність. Слід наголосити на самостійності дослідження, авторському формулюванні теоретичних засад роботи, оригінальності та винахідливості у розробленні поставлених завдань.

Дисертаційна робота Петрушенко Владислава Вікторовича «Особливості професійної свідомості на різних етапах кар'єрного розвитку правника» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її автор заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія у галузі знань «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент:

дійсний член Національної академії педагогічних наук України,
заслужений працівник освіти України,
доктор психологічних наук, професор,
Заступник директора Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України
з науково-організаційної роботи та
міжнародних наукових зв'язків

Людмила КАРАМУШКА